

PÕLLUMAJANDUSE AJALOOST

HUVITAV AVASTUS

Ü. OII

Eestikeelse põllumajandusliku kirjanduse rajajatest on C. R. Jakobson oma raamatuga *Teadus ja seadus põllul* ning *Sakalas* ja *Sakala Lisalehes* kirjutatud artiklitega üldtuntud. Kuid möödunud sajandil oli teisigi kirjamehi, kes püüdsid põllumehele hüva nõu anda, nagu näiteks R. Oram (*Põllumehe käsiraamat*, 1893), M. Tõnisson (*Karja kasvatus ja piima tallitus*, 1894), G. Markus (*Mõistlik põllumees*, 1896), kuid neist on igaüks vaid üheainsa brošüüri endast maha jätnud. Suur oli aga mu üllatus, kui avastasin veel ühe mehe – Jaan Liiva (või Liivi) –, kelle kirjandusliku pärandi moodustab koguni neli põllumajandus- ja neli mitmesugust muud raamatut. Viienda põllumajandusraamatu käsikirja, mis oli pühendatud linakasvatusele, on ta saatnud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile, kuid see on jäänud ilmutamata.

Millest siis kirjutas see Jõgeveste valla talupoeg Jaan Liiv?

Jaan Liiva esimene raamat, mis trükiti 1878. aastal Tartus Schnakenburgi trükikojas, kannab nimetust *Esimene heinamaa tegija ehk õpetus, kuidas keige alama soodust keige paremat heinamaad teha*. Raamatus on 24 lehekülge ja seda on trükitud 2250 eksemplari. Ainet on käsitletud 9 alljaotuse kohaselt: 1. Kraavitamine ja kuivaks tegemine. 2. Puhastamine ja tasaseks tegemine. 3. Komposti ja muld-sõnniku valmistamine. 4. Komposti ümberkaevamine. 5. Komposti väljavedamine. 6. Äästamine ja seemendamine. 7. Heinamaa hoidmine ja heinategemine. 8. Edaspidine väetamine. 9. Heinamaa niisutamine.

Siinkohal ei ole võimalik raamatu sisu üksikasjalikumalt lahti seletada – jäägu see töö sooharijate ja rohumaadega tegelevate spetsialistide hooleks –, pakuksin lugejale muutmatul kujul autori poolt raamatule kirjutatud eessõna.

Auusad põllumehed!

Mitmelt poolt on mulle soovitud sellest keige kallimast ja kasulikumast heinamaa tegemise wiisist karja kaswatajate hääks wäikest seletust teha ja neile, kes sellest suurest kasust weel mitte ei tea, lühikest õpetust anda, mida ma ka wäga tarwiliku täädsin olewat ja siin nüüd iga ühele lahkeste kätte pakun. Ma oleks sellest palju ja hoopis laiemalt kirjutanud, aga suured trüki kulud keelasiwad mind oma raamatud paksustamast. Oleks ma tääd-nud, et mo õpetus sinu meele järele oli, siis oleks ma sellest rohkem kõnelenud, mida ma aga selle hää meelega, et mo raamatu osawõtja oled, teine kord saan tegema, kui terwis wana ja jõuud uus on, seniks aga saab sellega ka wäga hästi läbi. – Tänane heinamaa tegemise wiis on Saksamaal von Saint Paulist ülesleitud ja suure kasuga juba paarkümmend aastat edasi tehtud. Mitmed meie maa targema meestest, nimelt minu lähikorralt Telliste härra R. Wegener ja meie Helme kiriku õpetaja E. Behse on sääl mitu korda seda kallist tööd waatamas käinud, ja peab von Saint Pauli'l lõpmata suured sood keige paremaks heinamaaks ümbertehtud olema, kus wägew hein rinnu kõrgusenü paks kui müür peab kaswama ja selle meistri karja kaswatamine ja selle kasu wäga suur olema, nii et ükski wõiga aastas pääle kakskümmend tuhat rubla sisse tulewad. Nüüd saab ka meie maal juba kaunis hästi seda tööd tehtud ja selle suurt kasu nähtud. Õpetaja E. Behse on sellest oma Helme rahwale suurt eesmärki teinud ja õpetust selle töö üle lahkeste pakkunud, mida mitmed enam ehk wähem on wõtnud ja järele teinud, nii et juba keige eesmlt Jõgeweste pärismaade pidajad (kellest mina keige esimene alustaja olen ja pääle minu U. Kirs, P. Kirs, J. Treufeld, J. Tafinof ja J. Proosa) walmistawad keik suuri komposti unikuid kokku auduma ja mädanema. Mõned suurema kohtade pidajad on ehk ka komposti walmistanud ja heinamaad

parandanud, aga Eesti rahwale sellest seletust ja õpetust anda, wõiks ehk nende meelst kahjulik olla, kuna selle wastu õpetaja E. Behse Eesti talu rahwast selle tööle kihutab, õpetust annab, ja on selle tarwis palju komposti unikuid kiriku lähekorrale kokkuwedanud, sellepärast jääb siis tema oma õpetuse ja eesmärkidega keige Eesti rahwale kuldseks mälestuseks ja esimeseks heinamaa meistriks siin maal.

Aega selle töö tarwis leiab igaüks, sest ühte puhku on näha, kuidas inimesed wooride pääl odawa hinna eest oma riistu lõhuwad, aega ja raha kulutawad ja loomi waewawad ja piinawad. Mis oleks wiga selle asemel komposti kokkuwedada ja heinamaad parandada, mis mitukorda suuremat kasu saadab, sest sa teed selle töö juures umbes 3 kuni 5 rubla ehk weel rohkem pääwal sisse, mida sa küll mitte nii ruttu kätte ei saa nagu woori raha, aga ühe ehk kahe aasta pärast saawad so küünid warandust täis olema ja so karjad ja nende saagid priskeste õitsema ja so rõõwel "lina" saab oma haua poole teed leidma. Loodan et keik tugewad Eesti mehed selles nõuus saaksiwad olema ja kui soowiwad, õpetaja E. Behse ehk minu poole seda proowi waatama wõiwad tulla, et keige alama soo päält aastal 4 kuni 8 koormat heinu wakamaa päält wõib saada; sellepärast palun keiki põllupidajaid ja karja kaswatajaid wäsimata seda tööd ette wõtta ja selle töö ja minu raamatu sõbraks jääda.

Jõgeweste Wirul, 29. Deetsembril 1877.

J. Liiw

Tema teine ja kolmas raamat on pühendatud loomakasvatuse ja veterinaaria küsimustele. 1879. a. publitseeris ta Eesti esimese seakasvatuse "õpiku" pealkirjaga *Sigade kasvatamine, nuumamine ja täielik rohitsemine* (30 lk., 2500 ekspl.) ja aasta hiljem *Esimene Lojuste kasvataja ja rohitseja ehk õpetus, kuide kariloomade pidaja oma loomi kasvatama ja õpetatud arsti puudumisel ravima peab* (63 lk., 2000 ekspl.).

Searaamatu eessõnas ütleb autor: *Missugune inimene ei teaks ja tunneks, kui suurt kasu sead oma liha ja rasva läbi inimesele toovad. Kelle süda, pääle juutide, ei ole rõõmus ja suu vesine, kui hääd seapraadi, sülti ehk lihasuppi hapu kapsastega tühja kõhu korral näeb. Kes ei tea, et elu ilma lihata mitte armas ei ole ja kes ei sooviks enesele keige paremaid ja rammusamaid kui ka tervemaid sigu. Hääd rammusad ja terved ei wõi nad aga mitte muidu olla, kui et nad hääd sugust, hääd ja korralise toitmisega ja ilma vigadeta peavad olema. See'p see ka on, mis mind sundis seda veikest, väga tarvilikku raamatut keige liha ja rasva armastajate kasuks välja andma.*

Raamat käsitleb põhiliselt sigade haigusi, mida on siin 26 üles loetud, kui pindu jalas ja täisid ka nende sekka arvata. Haiguste kirjeldus ja ravi olewat enamasti doktor Rohlewise järgi kirja pandud. Oma õpetuse kinnituseks lisab ta: *enamiste olen ma need haigused arstimise läbi ise küll õnnetuse korral sigade päält kõrvale saatnud ja wõin sellepärast kaunis rõõmsaste ja julgeste oma raamatuid lahkeste kätte pakkuda.*

Zootehnilist õpetust jagab autor vaid neljal leheküljel. On välja toodud kaks alapealkirja: 1) sigade kasvatamine, 2) sigade nuumamine.

Esimeses neist on juttu emistest ja kultidest, nende valikust ja kasvatamisest, tõugudest juttu tegemata. Kultu soovitatakse pidada neli aastat ja tema koormuseks arvestatakse 10...12 emist aastast. Emiseid paaritatagu kaks korda aastast ja põrsaid tuleb lasta ema juures olla 6 nädalat. Sigu tuleb karjatada kevadest sügiseni, nende lisaõõtmisest juttu ei tehta.

Teises alaosas öeldakse, et sigade nuumamine sünnib mitmel kombel, *nenda kuidas ühel ehk teisel see veikesel ehk suurel, kõhnal ehk tugeval wõi jõudsal kombel ja mõõdul võimalik on.*

Nuuma ettevalmistaval perioodil tugevdatakse sigade söötmist 4...6 päeva jooksul kordkorralt ja alles siis minnakse täielikult nuumasöödale. Soovitatakse nuumikutele ka kord päevas lupja anda, *seeläbi mitmed sigade haigused ära saavad keelatud.* Ka sütt soovitatakse anda.

Autor ei soovita sigadele anda haput, soolast ja toorest sööta. Seasööt olgu läbi keedetud ja enne etteandmist jahutatud. Tooreid teri ei tohiks sigadele üldse anda, jahu wõib

lâbikseedetud sööda sisse segada. Poolteist nädalat enne tapmist on hea anda keedetud lina-seemneid, seelâbi lâheb siga eriti rasva.

Loojuste kasvatamise ja ravitsemise raamatus on kuus lehekülge zootehnilist osa ja 49 lehekülge loomade haigusi ja nende ravitsemist käsitlevat juttu. Ühtekokku kirjeldatakse 52 haigust ja nende ravi, peale selle antakse lisaõpetust südametuksumise tundmiseks, vere-laskmiseks, naritsepanemiseks, veresoone haava sulgemiseks, täide ja kärbeste tõrjeks, aga ka selleks, kui lehm piima kätte ei anna või piim venima hakkab.

Neljas põllumehele kirjutatud raamat ilmus nagu kolmaski 1880. aastal. Selle pealkirjaks on: *Täieliku hobuse vanaduse tundmine* (17 lk., 3000 ekspl.).

Selle raamatu on ta kirjutanud saksa loomaarsti F. A. Güntheri mingi kirjatöö järgi, kuid konkreetselt pole eessõnas allikale viidatud.

Autori sõnul on teda raamatut kirjutama ajendanud asjaolu, et paljud talumehed saavad hobust ostes petta, *et nad noori kolmeaastaseid hobuseid neljaaastaste pähâ ostavad ja kohe raske töösse panevad, ja neid varsti ära rikuvad – ehk mõned ostavad ka üheksa aastasi kuue kuni seitsme aastaste, neljateistkümne aastaseid kümne kuni kaheteistkümne, ja kaheksateistkümne aastasi nelja ehk viieteistkümne aastaste pähâ ja maksetakse niisugusel korral kallist hinda ning ostja ei saa oma raha nendest kätte, ja peab kahju kandma.*

Võib arvata, et see raamat oli menukas, sest laatadel müüdi-osteti hobuseid palju ja iga ostja pidi parasjagu koolitatud olema, et end mitte tüssata lasta.

J. Liiva kaks raamatut – *Laste mängu-tuba* (1879, 48 lk., 3000 ekspl.) ja *Noore rahva mängu tuba lustimängu ja lauludest* (1978, II tr. 1883, 60 lk., 3000 ekspl.) – on kirjutatud noortele meelelahutuseks. Nii on *Noore rahva mängu toas* tutvustatud 31 mängu, seejuures osale neist on lisatud ka laulude noodid (*Me'e läh'me rukist lõikama. Kes aias. Neitsi nuppu noorekene. Aadamal oli seitse poega. Oh ma vaene võõral maal. Vuih! häbi, ani varas. On mul see õnneke siin sõõrin olla.*).

Raamat lõpeb pantide väljavõtmise seaduse paragrahvidega (neid on 31).

Veel on ta kirjutanud raamatud tubakast ja viinast ning õllest. Esimene käsitleb tubakakasvatust ja tarvitamiskõlbuliku tubaka saamist (*Esimene Tubaka-harimise õpetus, kuidas tubakat meie maal kasvatada, sortida, kuivatada ja valmis teha "parkida" tuleb.* – 1883, 28 lk., 1000 ekspl.). Teine (*Õpetus viina ja õlle joomisest ja joodiku 30 käsku ja testament*, 1878) kurjustab purjutajatega, keda maarahva seas on liiga palju.

Raamat algab küsimusega: Mis kasu annab ehk saadab viina ja õlle joomine? Ta vastab kolme lausega:

1. Tema annab meie ihu ja hinge kuradi, see on viina vanaisa kätte.
2. Tema lahutab meid ajalikult sõpradest ja naabritest kui ka meie kallist ristiusust ja keigest armsast nimest, elu viisist ja kombest.
3. Tema lahutab meid igaveste meie Issaanda, Jeesuse Kristuse, meie Õnnistegijast, kelle nimi Püha on, ja keigest meie tuleva elu õnnest ja saadab meid keige madalama ja sügavama – põrgu põhja, kelle nimi igavene hukatus ja ärakaotamine on. Autor küsib: Kas meie maal vähä raha aastas sisse tuleb, kus on see keik jäänud? Ja vastab: See on suuremast jaost ära joodud.

Autor küsib: *Kas meie maal vähä raha aastas sisse tuleb, kus on see keik jäänud?* Ja vastab: *See on suuremast jaost ära joodud.*

Iga peremehe viinaarve kalkuleerib ta lâbiseegi 75...100 rbl. peale aastas. Teenijapoiste vastav kularve on poole väiksem: 50 rbl. aastas. Üks kolmandik peremehi on, kes 10 rublaga aastas lâbi saavad, teine kolmandik joob keskmiselt 50 rbl. eest ja kolmas kolmandik 100 rbl. eest või rohkem. Kes joob, see joob tublisti, kes ei joo, see ei joo sugugi.

Raamatukirjutaja elukoha (s.o. Jõgeveste) lähedal asus 5 kõrtsi, igauks kahe versta kaugusel. Kui mees kõrtsist mööda lâheb, hõigatakse talle, et vaat kus uhke koer, ei pea sõprusest lugu, kui ta aga sisse lâheb, õeldakse, et on üks lakkekoll. Mitmes kihelkonnas maksvat kõrtsmikud kokku 10 000 rbl. renti aastas, järelikult peab neil raha tublisti sisse tulema.

Kui Jaan Liiva teostesse süveneda, siis tekib sügav austus selle talupidaja vastu. Tekib isegi tahtmine tema haridusest, iseloomust ja töötamisviisist midagi teada saada. Kahjuks oleme vist küll sellise teabe saamiseks hiljaks jäänud, sest tema tegevusaastate ja käesoleva aja vahele paigutub juba 3...4 inimpõlve ja see on sedavõrd pikk aeg, et suuliselt edasikantavad mälestused jõuavad haihtuda. Kuivõrd ta on oma raamatute kirjutamisel toetunud ka saksakeelsetele allikatele, tuleb järeldada, et ta seda keelt oli kuskil õppinud. Talus üles kasvades ja põllul tööd rühkides ei olnud see võimalik, võib-olla oli ta isa mingi mõisamees, kes saksapoistega koos mänginud poisi tallu tõi. See on vaid oletus.

Kokkuvõttes jääb öelda, et Jaan Liivaga tutvumine tema raamatute kaudu pakkus siin-kirjutajale suurt rõõmu, seda enam, et üks teine Jaan Liiv, meie seltsi liige ja mu kursuskaaslane, vanameistri kõrvale on kerkinud.